

УДК 1(091)

О. В. Павловська
доцент кафедри філософії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук

ЛОГІКА ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ

Проблема феномена філософської теології виникла понад півстоліття тому та набула особливої популярності на Заході. Сьогодні навіть у вітчизняних філософських і релігієзнавчих розвідках питання виокремлення поняття філософської теології як окремої предметної сфери філософського осмислення релігії не викликає сумніву, хоча проблема співвідношення понять теології й філософської теології досі не знайшла однозначного трактування та носить дискурсивний характер у межах сучасної філософії релігії. Саме тому проблема ролі логіки як методу в сучасній філософській теології стала популярною темою багатьох досліджень і публікацій філософів, теологів та релігієзнавців. Багато сучасних вітчизняних дослідників визнають філософську теологію важливим посередником між конфесійною теологією та університетською наукою, між православною теологією та релігієзнавством, між догматичною теологією та філософією релігії. У межах таких досліджень філософська теологія постає єдиним можливим загальним легітимним дискурсом для теології, філософії й логіки, здатним витримувати критику як релігійної теології, так і філософської логіки. Сучасні філософи й теологи виявляють значний інтерес до питання сучасної філософської теології, зокрема, у зв'язку з можливостями легітимізації теології як різновиду академічного знання в університетському освітньому просторі [1].

Водночас зростають також критика феномена філософської теології та можливості самого поняття «філософська теологія» як заангажованого й такого, що не витримує жодної логічної критики, на кшталт «дерев'яного заліза» М. Гайдеггера. Таку критику поняття «філософська теологія» було започатковано В. Шохіним, Н. Лобковцем, В. Бочаровим та іншими вченими. У роботі «Філософія релігії: проблема ідентичності» В. Шохін стверджує, що поняття «філософська теологія» є насамперед самосуперечливим поняттям, а поза-конфесійність теології взагалі є ілюзорним і неможливим явищем [4].

Отже, з огляду на критику, що пов'язана з можливістю існування такого поля аналізу теологічних питань, як філософська теологія, постає необхідність визначення й обґрунтування основного методологічного критерію філософської теології, який робить її загальним логіко-філософським аналізом теологічного дискурсу. Саме цьому присвячується стаття.

Аналізуючи погляди Ю. Кімілева, Г. Панкова, В. Гусева, можемо стверджувати, що основною ознакою, яка виступає причиною виокремлення філософської теології як окремої автономної теорії, постає насамперед метод аналізу проблематики, яка визначає її предмет. Філософська теологія – це вчення, що формується виключно за допомогою філософських методів, зокрема й методів логічного аналізу. Поняття філософської теології, будучи похідним від поняття теології, відрізняється від першого за суттєвою ознакою – місцем і значенням результатів раціонального методу аналізу теологічних проблем.

З виникненням наприкінці XIX ст. сучасної логіки можливості логічного аналізу теологічної проблематики значно зросли. Поняття «сучасна логіка» знаменує собою новий етап розвитку логічного знання, що протиставляється традиційній логіці. Однією з головних рис сучасної логіки є використання повної формалізації як одного з основних методів аналізу міркувань. Такий метод являє собою побудову моделі, у якій змістовним міркуванням відповідають їх формальні аналоги. Міркування як предмет логічного аналізу в результаті формалізації перетворюється на певну символічну схему або формулу, що побудована за суворими логічними правилами. В історії розвитку логічного знання метод формалізації не завжди був головним методом логічного аналізу. Хоча й для першого етапу розвитку логіки – традиційної логіки – була характерна спрямованість на структуралізацію та схематизацію міркувань, проте метод повної формалізації ще не застосовувався. Лише іноді окрема частина міркування позначалася певними символами, тоді як інша частина залишалася у вигляді природної мови. У цьому плані можна говорити про використання в межах традиційної логіки методу часткової формалізації в аналізі міркувань.

Розвиток сучасної логіки спричиняється, зокрема, кризою основ математики й необхідністю розробки непарадоксальної логічної теорії, до якої можна було би звести все математичне знання, зумовивши використання методу повної формалізації як головного методу логічного аналізу. Цей метод повністю визначає розвиток класичної логіки (логіки висловлювань і логіки предикатів) та має широке застосування серед некласичних логік.

Одним із критеріїв поділу сучасної логіки на формальну й неформальну логіку виступає саме

формальний підхід в аналізі міркувань. Неформальну логіку тлумачать як формальну, проте без формалізмів. Саме таке бачення неформальної логіки можна знайти у відомому підручнику І. Копі «Неформальна логіка».

Формальний метод є визначальним методом сучасної логіки. Логічний аналіз теологічної проблематики представлений переважно формальним підходом до основних її проблем, за якого логіка абстрагується від смислового значення міркувань та зосереджується на встановленні значення внутрішньої логічної структури міркування. Застосування такого методу дозволяє вирішити складні проблеми теологічного напрямку.

Звісно, традиційна й сучасна логіки не є різними дисциплінами, а являють собою два послідовні етапи розвитку логічного знання. Основний зміст традиційної логіки, що увійшов до складу сучасної, багато в чому виявився переосмисленим. Тенденції відходу від аристотелівсько-схоластичної логіки, закладені ще за Нового часу, знайшли своє повне вираження в межах сучасної логіки. Значне розширення у сфері дослідження сучасної логіки та активна її реакція на зміни в стилі мислення сприяли розширенню застосування її методів в аналізі найрізноманітніших теоретичних і практичних міркувань.

Питання, що складають основу теологічної проблематики, знаходять нове вираження й нові можливості аналізу в межах сучасної логічної теорії. І хоча спроби раціонального осмислення проблем теологічного напрямку мали місце протягом усього розвитку логіки як науки ще від заснування її в часи Античності, говорити про логічний аналіз теологічної проблематики в суворому сенсі можна лише в межах сучасної логіки.

Історичний розвиток взаємозв'язку логіки й теології з огляду на відсутність однозначних висновків щодо логічної обґрунтованості теологічних питань дозволяє зробити висновок про недостатність засобів аристотелівської логіки для аналізу проблем теологічного напрямку. Л. Тоноян, однак, зауважує: «Теологія продовжує існувати, пов'язуючи релігію з філософією. Прагнення в душі «розуміти, щоб вірити» та «вірити, щоб розуміти» продовжують доповнювати один одного» [3, с. 90].

У сучасній теології виникає потреба в нових методах дослідження, які певною мірою здатна забезпечити, зокрема, сучасна логіка.

Історичний розвиток логіки призвів до усвідомлення обмеженості аристотелівської системи. На цьому ґрунті формуються нові розділи логіки, у яких частина законів, сформульованих Арістотелем, не має загальнозначимого характеру. Зокрема, це стосується закону виключного третього та закону суперечності. Саме вони в межах традиційної логіки поставали як основні принципи для критики теологічних питань, зокрема, проблеми

триєдності Бога й доведення божественного існування.

Таким чином, методи сучасної логіки, які відрізняються суттєвим розширенням своїх можливостей порівняно з традиційною логікою, дають змогу говорити про можливість більш адекватного й виразного дослідження сучасної теологічної проблематики.

Слід зазначити, що логічний аналіз проблем теології в межах сучасної логіки не обмежується застосуванням виключно сучасних логічних методів аналізу. Методи традиційної логіки також продовжують широко застосовуватися в цій сфері. Однак саме застосування методу формалізації й конкретних методів окремих логічних систем визначає якісну специфіку питання логічного аналізу теологічної проблематики в сучасній логічній теорії.

Так, в аналізі теологічних питань у сучасній логіці використовуються методи класичної логіки (методи логіки висловлювань і методи логіки предикатів) та методи неklasичної логіки (методи модальних логік, імовірнісної логіки, паранесуперечливих і немонотонних логік).

У межах сучасної філософської теології подальшого розвитку набули, зокрема, завдячуючи еволюції логічного методу аналізу, теологічні питання, пов'язані з проблемами визначення божественних атрибутів, божественної діяльності, божественного провидіння, молитви, моралі й божественного авторитету, проблеми зла, теодицеї, визначення трійці, атеїзму, первісного гріха та відкуплення, боговтілення, воскресіння, евхаристії тощо.

Якщо говорити про теологічну проблематику, яка найчастіше постає предметом логічного аналізу в сучасній логічній теорії, то в множині питань можна виокремити три основні теми: аналіз суперечностей у Святому Писанні, аналіз проблеми триєдності Бога (логіка тринітарності), аналіз аргументів щодо існування Бога.

Теологічній проблемі суперечливості Святих Писань присвячено роботи С. Головіна «Логіка та Біблія» 1999 р., Г. Гриненко «Сакральні тексти та сакральна комунікація» 2000 р., В. Карпуніна «Логіка і богослов'я» 2002 р., Є. Сидоренка «Логіка. Парадокси. Можливі світи» 2002 р. та інших учених. В англomовній літературі ця тема розглядається в працях В. Бура «Самосуперечливості Біблії» («Self-Contradictions of the Bible») 2007 р., Т. Дренга «Хибність закладу Паскаля» («Pascal's Wager Refuted») 2000 р., Дж. Меріта «Перелік біблійних суперечностей» («A List of Biblical Contradictions») 1992 р., Д. Моргана «Біблійні проблеми» («Biblical Problems») 2006 р. та інших авторів.

Теологічні питання, пов'язані з проблемою божественної тріади та можливістю обґрунтування триєдності Бога, розглянуто в роботах О. Белайчука

«Логіка триєдності у трьох наближеннях» 1991 р., С. Магнітова «Логіка трьох іпостасей» 2003 р., Б. Раушенбах «Логіка троїчності» 1993 р., П. Сергієнка «Тринітаризм: логіка триєдності або логіка троїчності?» 2003 р., Л. Тоноян «Логічний аналіз догматів про Троїцю та Боголюдства Христа в трактатах Боеція» 1998 р. В англійській літературі цій темі присвячено праці П. Гіча «Бог та душа» («God and the Soul») 1969 р., Р. Свінбурна «Християнський Бог» («The Christian God») 1994 р. та «Існування Бога» («The Existence of God») 2004 р. та інших авторів.

Аналіз теологічної проблеми доказів божественного буття розкривається в працях В. Бочарова та Т. Юраскіної «Божественні атрибути» 2003 р., В. Карпуніна «Онтологічний аргумент» 1991 р., Н. Лобковіца «Доведення буття Бога e rebus creatis: нариси історичних спостережень та логічних розмірковувань» 2007 р., Дж. Сокола «Логіка та теїзм: аргументи за та проти віри в Бога» («Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God») 2004 р. та інших учених.

У межах філософської теології загальноприйнято до основних аргументів існування Бога відносити три головні докази: онтологічний аргумент, космологічний аргумент та телеологічний аргумент, які також називають традиційними, або класичними, аргументами. Проте різноманітних раціональних доведень щодо існування Бога існує значно більше. Визначення деяких із них надано в книзі В. Карпуніна «Логіка та богослов'я», у релігійних і філософських словниках Л. Василенка, В. Шинкарука, А. Колодного, а також в «Енциклопедії християнської апологетики» та «Стенфордській енциклопедії». Розглянемо детальніше певні аргументи.

Моральний аргумент виходить із наявності моральнісної свідомості та морального світопорядку, виводить наявність творця як єдиного можливого джерела моральності. Зазвичай цей аргумент приписують І. Канту, думку якого можна узагальнити в такому твердженні: якщо є моральний закон у нашій душі, то є й Законодавець.

Історичний аргумент ґрунтується на ідеї про те, що всі відомі нам народи й нації завжди мали релігію. Цицерон та Арістотель стверджували: нема народу без віри в Бога.

Трансцендентальний аргумент стверджує неправомірність доведень, які заперечують існування Бога, тоді як у своїй аргументації ці доведення ґрунтуються на такій ідеї: для того щоб заперечити буття Бога, необхідно спочатку припустити його існування.

Аргумент від ікони належить П. Флоренському: «Є Трійця Рубльова, отже, є Бог».

Аргумент від любові: якщо є любов до Бога, то є й Бог, адже справжня любов не прагне ні до чого, що реально не існує.

Аргумент від пам'яті сформульований Августином: зазирнувши уважно в глибини нашої пам'яті, ми знайдемо там пам'ять про Бога.

Аргумент від прокляття свідчить, що потяг до безкомпромісного й безумовного осуду різних проявів зла у світі є надійним свідомством на користь існування абсолютної інстанції моральності, тобто Бога.

Аргумент від зустрічі з Богом (аргумент від релігійного досвіду) базується на свідомствах віруючих: «Бог, безсумнівно, існує, адже я Його зустрів – у моєму житті сталося диво, що ясно говорить про Його існування».

Аргумент від «релігії як патології» формується як побудова низки контраргументів проти інтерпретації релігії та релігійності як відхилення від психічної норми – патології.

Аргумент від Святого Духа – це аргумент, що повністю базується на текстах Святого Писання. Божественне натхнення, яке визначається як головна риса релігійних текстів, виступає основою й гарантом ствердження істинності існування Бога.

Аргумент від дива: усі випадки різноманітних див, які зустрічаються у світі, тлумачаться як результат існування надприродної сили, яка є причиною цих див. Ця надприродна сила визначається як Бог.

Аргумент від розуму базується на тому, що саме існування людського розуму є достатнім аргументом для твердження того, що Бог існує. Якщо світ був би таким, яким його уявляють матеріалісти, він не зміг би дійти подібного висновку. Характерна особливість розуму, що полягає в можливості із засновків переходити до висновків, розглядається як здатність, яку неможливо пояснити матеріальною каузацією. Тому така особливість розуму може обґрунтуватися лише існуванням Бога.

Аргумент Ройса являє собою відповідь на питання, чи є десь у всесвіті така реальність, яка мала б нескінченну цінність. Сама сумнівність можливих описів такої реальності, яка мала б нескінченну цінність, є свідомством на користь того, що така реальність, тобто Бог, існує.

Заклад Паскаля – прагматичний аргумент, сформульований відомим математиком Б. Паскалем. Цей аргумент обґрунтовує не стільки існування Бога, скільки необхідність віри в нього. Доведення тут будується як відповідь на питання, який наш вибір буде сповнений більшого ризику: вибір віри в Бога або невіри?

Свідомство душі сформульоване в Тертуліана: «Душа людини наперед знає Того, від Кого дана» [2, с. 360].

Наведені аргументи стали предметом логіко-філософського аналізу багатьох праць зарубіжних авторів. Так, аналізу аргументу від Святого Духа присвячено роботи Т. Дренга «Аргумент від Біблії»

(«The Argument from the Bible») 1996 р. та «Аргумент від зняковіння та біблійних недоліків» («The Arguments from Confusion and Biblical Defects») 2006 р. Аргумент від дива розглядається в книгах Дж. Собела «Логіка та теїзм: аргументи за та проти віри в Бога» («Logic and Theism: Arguments For and Against Belief in God») 2004 р., К. Парсонса «Концепція дива та християнська апологетика» («The Conception of the Miraculous and Christian Apologetics») 1982 р., Л. Салісбура «Відповіді молитви» («Answers to Prayer») 1999 р., Р. Брадлі «Суперництво між релігіями» («The Rivalry Between Religions») 2007 р. Аргументу від розуму присвячено книгу В. Репперта «Аргумент від розуму» («The Argument from Reason») 1998 р. Моральний аргумент є темою дослідження праць М. Вулетіка «Чи сумісний атеїзм із моральністю» («Is Atheism Consistent with Morality») 2001 р. та інших авторів.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених аналізу вищенаведених аргументів, основними визнаються три класичні аргументи (онтологічний, космологічний та телеологічний). Адже будь-який з інших аргументів можна розглядати як окремих випадок одного з традиційних. В. Карпунін переконаний: «Вони є основними тому, що всі інші аргументи так чи інакше зводяться до них» [2, с. 363]. Саме тому аналізу цих аргументів присвячено більше уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Так, логіко-філософському аналізу онтологічного аргументу присвячено розвідки В. Алстона «Онтологічний аргумент: від Св. Ансельма до сучасної філософії» («The Ontological Argument: From St. Anselm to Contemporary Philosophers») 1965 р., Дж. Берга «Аналіз онтологічного аргументу» («An Examination of the Ontological proof») 1961 р., М. Гетінгса «Онтологічний аргумент Гьоделя: відповідь Оппі» («Gödel's Ontological Argument: A Reply to Oppu») 1999 р., П. Хаєка «Нове невеличке уточнення до онтологічного аргументу Гьоделя» («A New Small Emendation of Goedel's Ontological Proof») 2001 р.

Космологічному аргументу присвячено роботи В. Крейга «The Calam Cosmological Argument» 1979 р., «Космологічний аргумент від Платона до Ляйбніца» («The Cosmological Argument from Plato to Leibniz») 1980 р., П. Едвардса «Космологічний аргумент» («The Cosmological Argument») 1967 р., Р. Кунса «Новий погляд на космологічний аргумент» («A New Look at the Cosmological Argument») 1997 р., М. Нельсона «Захист космологічного аргументу Бертраном Расселом» («Bertran Russel's Defence of The Cosmological Argument») 1998 р., В. Рова «Космологічний аргумент» («The Cosmological Argument») 1975 р., К. Сміта «Атеїзм, теїзм та космологія великого вибуху» («Atheism, Theism and Big Bang Cosmology») 1990 р.

Аналізу телеологічного аргументу присвячено розвідки Д. Філіпа та Д. Гіліеса «Байєсовський аналіз аргументу Юма щодо дива» («A Bayesian Analysis of Hume's Argument Concerning Miracles») 1989 р., Г. Фулмера «Фатальна логічна помилка в антропологічному принципі аргументу від замислу» («A Fatal Logical Flaw in Anthropic Principle Design Arguments»), 2001 р.

З ХХ ст. філософській теології висувають усе більше претензій щодо того, що вона прямує до єдиновладдя й до мірила будь-якої теології. Це відбувається саме завдяки першочерговій апеляції філософської теології до раціональності, відповідно до чого логіка як метод аналізу стає основним суддею істинності, вірності й слухності теологічної догми.

Підсумовуючи, варто зазначити, що філософська теологія, зосереджуючи свою увагу на логічному доведенні як першої ознаки можливості того, що стверджується догматами, постулює відсутність логічної суперечності. При цьому вона враховує трансформацію тлумачення проблеми суперечливості сучасною логікою. Окрім того, логічний шлях філософської теології тяжіє до доведення не того, що Бог існує з необхідністю (лінія, спрямована до Арістотеля, Ансельма й Декарта), а до того, що розуму властиво визнавати високу вірогідність існування Бога (Фома Аквінський). Дійсно, на основі того, що певний стан справ є логічно можливим, не можна зробити висновок про те, що такий стан справ є реально можливим. Однак сучасна філософська теологія, в основу якої покладено сучасну логічну методологію, не ставить за мету остаточне раціональне доведення або спростування реального існування Бога та інших богословських істин. Сучасна філософська теологія, постулюючи дозвіл мислити про Бога, постає як пост-метафізичне вірогідне знання про можливе буття. Л. Вітгенштайн висловився: «Про що не можна говорити, про те слід мовчати». Натомість сучасна філософська теологія здатна доводити протилежне: «Про що, здавалося, не можна говорити, потрібно говорити». Можливості й результативність такого «говоріння» здатна забезпечити сучасна логічна методологія, зокрема, і в перспективі свого невпинного подальшого розвитку.

Література

1. Антонов К. Теология как научная специальность / К. Антонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=555&Itemid=52.
2. Карпунин В. Логика и богословие: [учеб. пособие] / В. Карпунин. – СПб. : Библия для всех, 2002. – 408 с.
3. Тоноян Л. Логика и теология: от Аристотеля до Боэция / Л. Тоноян // Историко-логические исследования : сб. трудов. – СПб. : СПбГУ, 2003. – С. 78–91.
4. Шохин В. Философия религии: проблема идентичности / В. Шохин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.episteme.iph.ras.ru>.

Анотація

Павловська О. В. Логіка як метод аналізу в сучасній філософській теології. – Стаття.

У статті розглядається проблема феномена філософської теології та роль логіки як методу аналізу в сучасній філософській теології. Аналізується необхідність виокремлення та критика поняття філософської теології як автономної галузі богопізнання. Розкривається необхідність визначення й обґрунтування основного методологічного критерію філософської теології, який робить її загальним логіко-філософським аналізом теологічного дискурсу. Такий критерій вбачається в логіці як провідному методі та головному судді в межах філософської теології. Стверджується, що саме з виникненням сучасної логіки, зі значним розширенням можливостей логічного аналізу теологічної проблематики питання, що складають їх основу, знаходять нове вираження. Як доведення цього твердження в статті подано широкий огляд останніх досліджень, у яких теологічні проблеми виступають предметом логічного аналізу.

Ключові слова: філософська теологія, логіка, сучасна логічна методологія, сучасна теологічна проблематика.

Аннотация

Павловская Е. В. Логика как метод анализа в современной философской теологии. – Статья.

В статье рассматривается проблема феномена философской теологии и роль логики как метода анализа в современной философской теологии. Анализируется необходимость выделения и критика понятия философской теологии как автономной области богопознания. Раскрывается необходимость определения и обоснования основного методологического критерия философской теологии, который делает ее общим ло-

гико-философским анализом теологического дискурса. Такой критерий усматривается в логике как ведущем методе и главным судье в пределах философской теологии. Утверждается, что именно с возникновением современной логики, со значительным расширением возможностей логического анализа теологической проблематики вопросы, составляющие их основу, находят новое выражение. В качестве доказательства этого утверждения в статье представлен широкий обзор последних исследований, в которых теологические проблемы выступают предметом логического анализа.

Ключевые слова: философская теология, логика, современная логическая методология, современная теологическая проблематика.

Summary

Pavlovska E. V. Logic as a method of analysis in contemporary philosophical theology. – Article.

The article deals with the problem of the phenomenon of philosophical theology and the role of logic as a method of analysis in contemporary philosophical theology. Analyzes the need for separation and critique the notion of philosophical theology as an autonomous field of knowledge of God. It reveals the need to identify and study the basic methodological criteria philosophical theology, which makes it a common logical and philosophical analysis of theological discourse. This criterion is seen in logic as best practice and Chief Justice within philosophical theology. It is alleged that it was the emergence of modern logic, with significant expansion opportunities logical analysis of the theological issues, issues of their foundation, find their new expression. As proof of this statement, the article presented a broad overview of recent studies where theological issues are the subject of logical analysis.

Key words: philosophical theology, logic, logical methodology, contemporary theological problems.